

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ГРОМАДСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ В УКРАЇНЬСЬКІЙ СРР 20-30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

На межі 80-х і 90-х років ХХ століття починається якісно новий етап розвитку історичних досліджень, який був пов'язаний з політичним курсом перебудови. Це стало можливим завдяки політиці гласності. Десятиліттями заборонені і замовчувані проблеми стали предметом історичних досліджень. Відбувався своєрідний ренесанс історичної науки, чому сприяло те, що в суспільстві буквально „вибухнув” інтерес до історичного минулого, і передусім до історії радянського суспільства, оскільки цей історичний період був найбільш сфальсифікованим.

Формування сучасної української історіографії функціонування системи громадських об'єднань Української СРР в 20-30-х рр. відбувалося шляхом подолання псевдомарксистської парадигми пізнання суспільних явищ, нагромадження фактологічних знань про минуле, виявлення та публікації архівних документів і матеріалів, виділення проблемно-тематичних пріоритетів історичних досліджень.

Дозвіл на вільне використання нових архівних документів, зміни в методології досліджень істотно розширили коло знань стосовно історії громадських організацій Української СРР.

Сучасна українська історична наука протягом 90-х рр. ХХ - початку ХХІ ст., зуміла значно розширити наукову проблематику досліджень, новою джерельною базою, усуненням монометодології, наявністю модерних пізнавальних технологій, запозичених у західних політологів або випрацюваних самотужки.

Принципове значення для формування сучасної наукової концепції передумов, форм і напрямків діяльності громадських об'єднань України у міжвоєнну добу мають праці, що розкривають методологічні аспекти їх історії. Серед таких досліджень слід виділити праці С.В. Кульчицького, в яких з нових позицій розкривається анатомія комуністичної диктатури, простежується трансформація більшовицької партії у державну олігархічну структуру, лімітованими додатками якої слугували численні громадські інститут, побудовані за горезвісним принципом демократичного централізму¹.

У книзі “УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.)” автор відзначав, що партія більшовиків ретельно контролювала профспілкові та інші громадські об’єднання в Українській СРР і вимагала, щоб громадське життя ні в якому разі не суперечило офіційній комуністичній доктрині². С.В. Кульчицький підкреслює, що тоталітарна владна система засобами масового терору встановлювала контроль за всіма сферами життєдіяльності суспільства, ліквідовуючи можливість найменшого натяку на опозицію владі.

На початку 90-х років були захищені докторські дисертації А.Г. Морозовим та В.В. Калініченком³, в яких було здійснено системний аналіз соціально-економічної структури радянського села, запропоновані нові оцінки вузлових проблем аграрної історії, органічно пов’язаних із діяльністю кооперативних та інших селянських громадських організацій.

У зазначений період активізувалися дослідження, присвячені різним аспектам історії громадських організацій в період формування в СРСР тоталітарної держави „диктатури пролетаріату.

Чи не вперше в українській історіографії робить спробу об’єктивно та всебічно розглянути стан і зміст роботи організацій і груп молоді, що діяли в УСРР в 1920-1927 рр. Поза межами комсомолу, В.І. Прилуцький⁴. Автор детально аналізує тогочасне життя молоді, створює її своєрідний соціально-політичний портрет, доводить, що складна структура молодіжних організацій УСРР відбилася на її загальному соціально-політичному тлі, зумовила й досить велику кількість різноманітних молодіжних об’єднань як політичного, так і неполітичного характеру, що справляли значний вплив на різні групи молодого покоління. На основі архівних джерел автор доводить, що зникнення не більшовицьких молодіжних об’єднань, які спирались у своїй діяльності на значні верстви молодого покоління, відбувалося не внаслідок об’єктивних закономірностей їх внутрішнього розвитку, а стало результатом цілеспрямованої репресивної політики правлячого більшовицького режиму.

Привертає увагу дослідження етнонаціонального та міжнародного аспекту діяльності громадських об’єднань українського села М.А. Журби⁵. У монографії на основі архівних джерел аналізуються доктринальні засади та функціональні виміри впровадження інтернаціоналізму в селянське середовище України у 20-30-і роки ХХ ст. Простежується еволюція політики більшовицького керівництва щодо сільських громадських об’єднань національних меншин.

Досліджуються міжреспубліканські та міжнародні зв'язки громадськості радянського села. Визначаються параметри використання досвіду селянських об'єднань УСРР в аграрній політиці урядів країн «народної демократії».

В світлі сучасних концептуальних підходів розглядаються історичні обставини створення та діяльності громадських організацій національних меншин Української СРР. Автор проаналізував практику використання громадських об'єднань радянського села України в національній та міжнародній політиці більшовицького режиму у міжвоєнну добу.

Підсумовуючи історичні обставини виникнення громадських організацій за більшовицького режиму, М.А. Журба наголошує на їх певному соціальному під'рунті та впливі на них соціально-політичних та класово-господарських процесів що проходили в Радянському Союзі.

Піднімалося питання історії селянських класових спілок та добровільних товариств і в працях О.І. Ганжи⁶. У своїх працях автор наголошує, що створення і діяльність класових спілок в українському селі було справою рук компартійних органів. Влада, вбачаючи в українському селянстві потенційного ворога, використовувала систему сільських громадських організацій для стримування селянської ініціативи та утвердження тоталітарного режиму. Дослідниця виокремила в окрему групу селянські організації, що об'єднували селян незалежно від їхнього статусу (земельні громади) і пробільшовицькі громадські об'єднання, чільне місце серед яких посідали комнезами.

Питання історії громадських організацій піднімалося в роботі В.М.Даниленка, Г.В.Касьянова та С.В.Кульчицького “Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки”. Дослідники, аналізуючи сталінську політичну систему, приходять до висновку, що запровадження тотального контролю держави спричинило прихід до влади й існування суспільних структур, зацікавлених у соціальній та ідеологічній одноманітності⁷. Автори своїми аргументами та конкретно-історичними фактами доводять, що жорстко регламентуючи й контролюючи усі вияви громадсько-політичного життя, пануючий режим увесь час переслідував і громив інтелігенцію, яка виступала на історичній арені носієм культурних та соціальних традицій і цінностей.

У монографії С. Білоконя “Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.)” аналізується механізм репресій організованих в Українській СРР. Дослідник розглядає особливості репресій щодо різних соціальних груп радянського суспільства, в тому

числі і щодо активістів громадських організацій. В дослідженні дається об'єктивна оцінка діяльності організації робітничо-селянських кореспондентів – робсількорів. Автор класифікує їх як агентів більшовицького режиму⁸.

У 1998 р. в Чернівецькому державному університеті захистив кандидатську дисертацію, присвячену діяльності організації Червоного Хреста в Україні у 1867 – 1920 рр. С. Кармалюк⁹. У своєму дисертаційному дослідженні він розповідає про виникнення організації УТЧХ та її діяльність у 1918 – 1920 рр. Однак, автор не здійснює аналіз передумов створення організації у 1918 р. та обмежує її діяльність 1920 р.

Цікавим для дослідників діяльності товариства Червоного Хреста є видання сучасного Міжнародного товариства Червоного Хреста, які розповсюджуються у вигляді брошур, навчальних посібників для вивчення норм міжнародного гуманітарного права¹⁰. Наприкінці 90-х рр. минулого століття був створений Вебсайт сучасного Українського Червоного Хреста, на якому відображається діяльність цього відомого суспільно-громадського об'єднання в Україні¹¹.

Вивчаючи історіографію діяльності громадських організацій Української СРР, варто відзначити дослідження присвячені впливу партійно-державних органів влади на діяльність об'єднань, принципам відбору та призначення партійних функціонерів на керівні посади у добровільних товариствах. У 2001 році було захищено першу в Україні дисертацію присвячену з'ясуванню становища, ролі і місця вихідців опозиційних партій у КП(б)У протягом 1920-1930-х років¹². Її автор М.О. Фролов також опублікував дві монографії з історії становлення та функціонування „компартійно-радянської еліти” в УСРР в 1917-1928 роках¹³. В дослідженнях автор приділяє значну увагу комплектуванню керівними кадрами КНС, українських профспілок та громадських організацій, наводить приклади монопольного вирішення центральними партійними органами кадрового питання для низових кооперативних та суспільно-громадських профспілкових організацій. Насамперед, Вукоопспілки, промислової кооперації. Так, у 1922 році політбюро ЦК КП(б)У визначила квотний принцип представлення комуністів по всій вертикалі української сільськогосподарської кооперації. Зупинився дослідник і на питанні чисток серед керівництва громадських організацій протягом 20-30-х років, проведеного рішенням компартійної верхівки.

Питанням функціонування партійної номенклатури у державних і господарських органах, громадських організаціях і класових спілках

присвячена монографія М.С. Дорошка¹⁴. Чотири розділи книги відтворюють ключові проблемно-теоретичні блоки становлення і діяльності номенклатури: організаційно-ідеологічні принципи формування, підготовку керівних кадрів, участь у здійсненні політики КП(б)У, суб'єкт влади. М.С.Дорошко зазначає, що багато громадських організацій виникали за ініціативою партійних функціонерів різного рівня. Вони ж згодом здійснювали керівництво роботою створених ними організацій. Партійні лідери обов'язково були присутніми на з'їздах товариств, їх вибирали в керівні осередки організацій. Своїми виступами та статтями в періодичній пресі партійні керівники визначали їх плани роботи.

Окремим блоком публікацій в сучасній історіографії громадських організацій України є історія класових селянських спілок. Дослідники розглядають їх діяльність у контексті соціалістичних перетворень в українському селі. Окремі публікації стосуються історії комнезамів у різних регіонах України.

Історія організації та діяльності на Поділлі комітетів незаможних селян досліджувалась О.А. Мельничуком, який захистив кандидатську дисертацію „Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.)”¹⁵. Увага автора зосереджувалась на визначенні ролі і місця комнезамів у системі радянської влади на Поділлі – участі КНС Поділля в аграрних перетвореннях на селі, діяльності комнезамів по здійсненню продовольчої диктатури більшовиків, залучення комітетів для виявлення і знищення головних ворогів радянського режиму на селі – селянин-власників. Дослідник доводить антиселянський характер класових політичних організацій в період утвердження більшовицького тоталітарного режиму в подільському селі, наголошуючи, що такі організації слугували більшовикам опорою при формуванні потрібного складу органів місцевої влади шляхом здійснення селекції серед сільських товаровиробників за ознакою їх революційності.

Окремі аспекти взаємин комнезамів із земельними громадами розкрито в дисертаційній роботі І.М.Кривко¹⁶. Питання про участь селянських класових спілок у проведенні землеустрою у загальних рисах окреслено у статті Л.С.Скотнікової¹⁷.

У статті М.О.Чистова історія комнезамів розглядалася з точки зору їх участі у встановленні тоталітарного режиму в українському селі. Автор називає їх вірними помічниками та сателітами правлячої більшовицької партії¹⁸.

У працях О.К. Міхеєвої відображено процес підпорядкування у 1920 р. КНС виконкомам місцевих Рад, намагання залучити незаможників до лав міліції та народних дружинників¹⁹.

Слід відзначити докторську дисертацію Г.Т. Капустян, в якій досліджуються суспільно-політичні процеси в українському селі в двадцять роки ХХ століття в умовах радянського політичного режиму. Дослідниця виділяє три владні інститути, що діяли в 20-ті роки в українському селі – це сільські ради, земельні громади та комітети незаможних селян. Останніх радянський політичний режим постійно використовуватиме як політико-економічні важелі для підтримки його командно репресивних дій²⁰.

У монографіях Я.Й. Малика, О.І. Берези, присвячених розгляду особливостей запровадження радянського режиму в українському селі у 1917- 1920 рр.²¹, приділено увагу аналізу причин появи в українському селі класових спілок (комбідів та комнезамів), відображено внутрішньопартійні суперечки, які передували цій події, змальовано процес організація осередків КНС на місцях. Той факт, що з боку держави комнезамам було надано особливі повноваження у проведенні продовольчих реквізицій на початку 20-х років, у своїх роботах підкреслювали П.П.Панченко, В.А.Шмарчук, С.В.Корновенко²².

Проблемам кооперативного руху в Україні присвячено дисертаційні дослідження В.І. Марочка, І.П. Прокопенка, А.Г. Морозова. Автори намагалися переглянути суперечливі питання теорії та історії розвитку селянської кооперації²³. Зокрема, В.І. Марочко у своїй монографії дослідив теоретичні, організаційно-господарські та соціально-економічні основи розвитку кооперації дрібних товаровиробників, показав особливості розвитку кооперації в 1920-ті роки²⁴. На думку дослідника, відрізок з 1925 по 1928 роки став найпродуктивнішим періодом в історії української сільськогосподарської кооперації, який завершився ліквідацією більшовиками кредитної та сільськогосподарської кооперації у зв'язку з проведенням масової колективізації та перетворенням „реорганізованої” кооперації на державні заготівельні контори й осередки радянської системи торгівлі на селі.

Участь класових спілок у придушенні селянського повстанського руху на Катеринославщині нам розглядається в колективній монографії В.В.Іваненка, А.І.Голуба, О.А.Удода “Очищення правдою (Відома і невідома Україна в об’єктиві історії ХХ сторіччя)”²⁵. Дослідники, використовуючи нові методологічні підходи, доводять факт активного

використання більшовицьким режимом збройних загонів КНС у організації каральних акцій проти цивільного населення: проведенні обшуків і арештів, захопленні заручників тощо.

На сучасному етапі продовжується розробка теми про місце КНС у системі органів радянської влади та громадських організацій на селі. Комнезами в ролі однієї зі складових у становленні сільської номенклатури в УСРР у добу нової економічної політики були представлені М.С.Дорошком²⁶. Негативний вплив штучного контролю владою виборів до сільрад та місцевих виконкомів підкреслювався у статтях Г.Т.Капустян, Н.М.Лавренко, В.М.Лазуренко²⁷.

Питанням розселяювання та ролі у цьому процесі громадських організацій села, відводиться місце у публікаціях О. Єрмак “Ліквідація куркульства як класу” та Є. Шаталіної²⁸ “Експропріація селянських господарств в Україні у 1929 – 1932 рр.”.

В. Шарпаций у статті “Товариства взаємодопомоги в УСРР 1920 – 1930-х рр.: організаційні форми та соціальні функції” відмічає, що СТВ, як і інші громадські організації, були головними учасниками соціально-економічних перетворень в українському селі²⁹.

Утворення та діяльність селянських товариств взаємодопомоги в період непу, їх співпраця з класовими спілками та компартійними органами у здійсненні більшовицьких аграрних перетворень піднімається у працях В.М. Смирнова та І.В. Рибак. Дослідники доводять залежність селянських громадських об’єднань від волі комуністичних функціонерів, які змінювали стратегічні напрямки у їх діяльності, визначали конкретні форми і методи діяльності. Через мережу громадських об’єднань комуністична партія здійснювала економічний вплив на селянство, активно пропагандувалися й насаджувалися колективні господарства³⁰.

У монографії І.В. Рибак „Селянська взаємодопомога в Україні (1921-1932)” аналізуються питання створення та діяльності системи селянської взаємодопомоги в українському селі. Автор розглядає питання використання компартійними органами селянської взаємодопомоги для встановлення контролю за українським селом, для втілення в життя програми соціалістичної перебудови. Окремо визначається місце селянської взаємодопомоги в політичній системі Української СРР³¹.

Окремі питання громадсько-політичної історії класових селянських спілок, використання компартійним режимом громадських організацій у кампаніях направлених проти заможного селянства України висвітлюють у своїх працях С. Корновенко В. Лазуренко, Л. Новохатько³².

Протягом 1990-х рр. українські історики мало приділяли уваги історії профспілкового руху у 1920-30-ті роки. Виходить досить незначна кількість праць, присвячених даному періоду в історії профспілкового руху Української СРР. З-поміж них варто відзначити дисертацію М.М. Олійника, який, досліджуючи діяльність профспілок на приватних підприємствах в роки НЕПу, розкриває механізми державного контролю за приватнопідприємницькою діяльністю і використання компартійними органами профспілок, для впливу на приватних виробників. Автор також визначив, що залучення профспілок до процесів виробництва не залежало від економічних та соціально-захисних факторів, а лише від форми власності конкретного підприємства³³.

Слід відзначити збірник матеріалів конференції, присвяченої 90-річчю профспілкового руху на території України, що відбулася в 1996 р. Ряд матеріалів конференції було присвячено саме профспілковому руху 20-30-х р. ХХ ст.³⁴

Окремі аспекти даної проблеми у своїх публікаціях висвітлюють П. Бондарчук³⁵, М. Виговський³⁶, А. Мороз³⁷, О. Пиріг³⁸, Т. Ніколаюк³⁹, В. Шарпатий⁴⁰, Ю. Шаповал⁴¹. Так, П. Бондарчук у статті “Українізація і профспілки УРСР у 20-ті роки” відмічає, що профспілкові організації промислового пролетаріату були слухняними виконавцями волі компартійних лідерів⁴².

М. Виговський у монографії „Номенклатура системи освіти в УСРР 1920-30-х років: соціальне походження, персональний склад” досліджує створення та функціонування номенклатури управлінських структур системи освіти, її кількісний і персональний склад, роль та місце в суспільстві. Автор намагається відповісти на питання який вплив на розвиток політичної системи та її інституцій мала українська партійно-освітня номенклатура. У дослідженні піднімаються питання діяльності секцій профспілки працівників освіти⁴³.

Т. Ніколаюк у статтях “Використання владою преси, радіомовлення, літератури та мистецтва для стимулювання праці українських трудящих (30-ті рр. ХХст.)”⁴⁴ та “Позаекономічні стимули мотивації праці робітників України в 1929 – 1933 рр.” дослідив методи та особливості “ідеологічного обдурювання” зігнаного у профспілки українського пролетаріату⁴⁵.

Ґрунтовним дослідженням з історії діяльності молодіжних організацій 1920-х рр. є праці В. Головенька: “Український молодіжний рух: історія і сьогодення”⁴⁶ та “Український молодіжний рух у ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз основних періодів”. У них дослідник доводить, що

громадсько-політичні організації у всі часи були у повній залежності від пануючої ідеології та політичної програми більшовизму⁴⁷.

Культурна діяльність громадських організацій в умовах непу стала предметом дослідження В.К. Молоткіної⁴⁸.

Грунтовний аналіз становища української інтелігенції та її громадських об'єднань у період формування тоталітарної системи, містить публікація Ю. Неженцева "Тромадські організації інтелігенції 20 – 30-х років: трагедія, доля"⁴⁹. У ній автор розглядає історію інженерно-технічних секцій, секцій наукових працівників, радянських спілок письменників та митців у контексті встановлення контролю компартійними органами над українською інтелігенцією. Дослідник визначає основні етапи підпорядкування громадських організацій правлячій партії. Окремо аналізуються питання пов'язані з репресіями активу науково-технічних громадських організацій та спілок.

Серед монографій, заслуговують на увагу роботи О.О. Сушка⁵⁰. Автор розглядає питання загальної чисельності, соціально-правового статусу радянських профспілок і профспілкових осередків, що функціонували на приватних підприємствах республіки. Окремо акцентується увага на специфіка їх діяльності під час вирішення трудових конфліктів. О.О. Сушко наголошує, що профспілки на приватних підприємствах виконували роль представників правлячої партії та виконували функції політичного і економічного контролю за приватним власником.

Проблеми участі профспілкових організацій у страйковому русі в 1920-х рр. на українських теренах досліджували В.М. Нікольський та Т.М. Філіпенко⁵¹.

Роль профспілок у соціально-економічних та політичних трансформаціях в Українській СРР висвітлюється на нових концептуальних засадах в працях С.В. Кульчицького⁵². Автор, зокрема, досліджує механізм функціонування профспілкових організацій в період становлення більшовицької тоталітарної держави, визначає їх роль у встановленні контролю компартійної системи над робітництвом, визначає основні напрямки участі українських профспілок у здійсненні більшовицьких суспільно-політичних перетвореннях 1920-30-х рр.

Найбільший внесок в дослідження історії українських профспілок 20-х рр. ХХ ст. зробила О.М. Мовчан – автор численних праць з історії профспілкового руху⁵³. У своїх дослідженнях вона торкається багатьох аспектів діяльності профспілок, в тому числі й питань їх місця в системі компартійної владної вертикалі, залежність від рішень партійних

чиновників. „Щоб домогтися керівництва профспілковим рухом, – пише автор, – більшовицький центр провів мобілізацію комуністів на профспілкову роботу і організував перевибори та чистки профспілкових органів, домагаючись відсторонення меншовиків і боротьбистів від участі в них”. Окремі розділи монографії 2004 року присвячено соціально-економічній діяльності профспілок. Зокрема, О.М. Мовчан проаналізувала проблеми тарифної роботи профспілок, їх діяльність з охорони праці, з вирішення трудових конфліктів та участі у кампаніях по боротьбі з безробіттям. Дослідниця також розглядає проблеми функціонування інженерно-технічних секцій профспілок через призму становища інтелігенції в СРСР.

В 2002 р. вийшла друком колективна праця українських істориків, що охоплює майже сторічну історію профспілкового руху на українських теренах від його зародження і до сучасності⁵⁴. У цьому фундаментальному дослідженні два розділи присвячено, функціонуванню профспілок Української СРР в міжвоєнний період⁵⁵. На основі архівних матеріалів дослідники показали основні особливості діяльності профспілкових організацій в зазначений період, зокрема, аналізується діяльність профспілок по вирішенню трудових конфліктів, по боротьбі із безробіттям, робота профспілкових комітетів у сфері охорони праці, досліджено участь профспілкових організацій у розгортанні соціалістичного змагання та ударництва. Д.М. Балан, висвітлив участі профспілок у міжнародному профспілковому русі та їх вплив на іноземних робітників, що працювали на підприємствах Української СРР.

Серед новітніх вітчизняних досліджень історії громадських організацій войовничо-атеїстичного спрямування Української СРР чільне місце посіла монографія полтавського дослідника В.О. Пашенка⁵⁶. Залучаючи до аналізу матеріали центральних державних архівів, архівні документи ряду областей, антирелігійні періодичні видання 1920 – 1930-х рр., автор подає детальну інформацію про поширення в республіці безвірницьких осередків, про формування організаційних структур безвірницького руху, надаючи вирішального значення при цьому II Всесоюзному з'їзду безвірників, котрий відбувся в 1929 р. Автор стверджує, що “після з'їзду СВБ перетворилася фактично у всесоюзного ідеологічного монстра, за спиною якого стояв всемогутній ЦК ВКП(б)”, і незважаючи на те, що організаційно СВБ носила статус громадської організації, її ухвали ставали обов'язковими для всіх⁵⁷. У дослідженні В.О. Пашенка знаходимо детальну інформацію про форми та методи діяльності Спілки войовничих безвірників, причини її занепаду.

Заслуговує на увагу історико-релігієзнавча розвідка В. Пащенко та А. Киридон “Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917 – 1930-ті роки”⁵⁸. Досліджуючи стратегію й тактику більшовицької держави щодо релігії та церкви протягом зазначеного періоду, історики розглянули процес становлення антирелігійної агітаційно-пропагандистської машини, суттєвим елементом якої виділили Спілку безвірників як “основний провідник антирелігійної та антицерковної політики партії та держави”⁵⁹.

Детальний аналіз діяльності Спілки безвірників здійснюється і у праці харківського вченого В.І. Силантьєва⁶⁰, що відзначається ґрунтовністю й залученням численних архівних документів. Історія товариства розглядається у контексті дослідження процесів становлення органів антирелігійної пропаганди, вивчення основних напрямків, методів та форм їх діяльності. На жаль, досліджуваний хронологічний період дозволив окреслити лише деякі аспекти поширення в УСРР антирелігійних осередків та організаційне оформлення їх у Спілку безвірників (1928 р.), тоді як подальша діяльність товариства залишилася поза увагою дослідника.

Деякі аспекти історії безвірницького товариства вивчалися й іншими істориками. Зокрема, Г. Славути проаналізувала діяльність Спілки безвірників у контексті антирелігійної політики радянської держави в галузі народної освіти⁶¹, Т. Євсєєва зосередила увагу на “економічній” діяльності СВБ в умовах голодомору 1932 – 1933 рр. в УСРР⁶², Н. Рубльова визначила Спілку безвірників у структурованому механізмі реалізації антирелігійної пропаганди як координатора і керманіча антирелігійних заходів, що здійснювалися в республіці різними гілками влади⁶³, О. Нестуля дослідив згубний вплив войовничого атеїзму на культову архітектуру та предмети культового призначення⁶⁴.

Отже, вивчення історіографічних досліджень із питань розвитку громадських організацій в Українській СРР, здійснений автором, свідчить про відсутність комплексних робіт з проблем становлення та функціонування системи громадських об’єднань підрадянської України. Переважна більшість праць висвітлює історію окремих груп громадських організацій, класових чи професійних спілок. Вони поповнюють історіографію новими концепціями та підходами, але потребує концептуального з’ясування місце громадських об’єднань в політичній системі держави „диктатури пролетаріату”, проведення їх чіткої класифікації.

¹ Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). – К.: Основи, 1996; Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К., 1999.

² Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928). Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. – К., 1995.

³ Морозов А.Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу. – Автореф... докт. іст. наук. – К., 1994; Калініченко В.В., Морозов А.Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу. – Черкаси, 1993; Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження. Х.: Основа, 1997.

⁴ Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті села в УСРР (1928-1933) // Український історичний журнал. – 2002. – №4. – С.61-81.

⁵ Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20 – 30 рр. ХХ ст.): Монографія. – К.: Ред. Бюл. ВАК України: Науковий світ, 2002.

⁶ Ганжа О.І. Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). – К., 2000; Ганжа О.І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР. – К., 1996; Ї ж. Українське селянство у боротьбі проти тоталітарного режиму // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.). – К., 2000. – С. 30-58.

⁷ Даниленко В.М., Касьянов С.Г., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30 рр. – К.: Либідь, 1991.

⁸ Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917-1941 рр.: Джерелознавче дослідження. – К., 1999; Механізм большевицького насилля: Конспект исследования. – К.: Інститут історії України, 2000.

⁹ Кармалюк С. П. Діяльність організації Червоного Хреста в Україні в 1867 – 1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Чернівці, 1998; Кармалюк С. П. Діяльність організації Червоного Хреста в Україні в 1867 -1920 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інт. іст. АН України. – Чернівці, 1998.

¹⁰ Бори Франсуаза Возникновение и развитие Международного гуманитарного права. – М.: Международный Комитет Красного Креста, 1991; Юридические советники в вооружённых силах. Сборник статей / Перевод с английского Международной комитет Красного Креста – М.: ОАО Внешторгиздат, 1999; Index of international humanitarian law // International Committee of the Red Cross. – Geneva, 1987; Marcel Juno Warrior without weapons. International Committee of the Red Cross with their permission. – Geneva, 1989; Frederic de Mulinen Handbook on the law of war for armed forces. – Geneva, 1987; Horst Seibt Compendium of case studies of international humanitarian law ICRC. – Geneva, 1994.

¹¹ Сайт Українського товариства Червоного Хреста: Історія і сьогодення Українського Червоного Хреста // <http://obzor.com.ua/news/2003-12-30-68.shtml>.

¹² Фролов М.О. Вихідці із інших політичних партій у КП(б)У в 20-30-ті роки ХХ

століття: Автореф дис... к.і.н. / Запорізьк. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2001.

¹³ Фролов М.О. Компартієно-радянська еліта в УСРР (1917-1922 рр.): становлення і функціонування. – Запоріжжя: Прем'єр, 2003; Фролов М.О. Компартієно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. – Запоріжжя: Прем'єр, 2004.

¹⁴ Дорошко М.С. Компартієно-державна номенклатура УСРР у 20-30-ті роки ХХ століття: соціальноісторичний аналіз: Монографія. – К., 2004.

¹⁵ Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.). Дис. ... к.і.н. К., 1998; Мельничук О.А. Участь комітетів незаможних селян в аграрних перетвореннях на Поділлі. – Вінниця, 1998; Його ж. Боротьба за владу на селі в 1920-1925 роках: сільські ради проти комнезамів // Нова політика. – 1998. – №2. – С. 35-36; Його ж. Комнезами у боротьбі із селянським повстанським рухом на Поділлі // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. – 2001. – С.129-132.

¹⁶ Кривко І.М. Земельні громади Південної України (1922-1930): Автореф... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1999.

¹⁷ Скотнікова Л.С. Аграрні відносини в українському селі у 1920-х роках // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.). – К., 2000. – С. 16-29.

¹⁸ Чистов М.О. Місце КНС в системі самоврядування в Україні у 1920-1925 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного ун-ту. – Вип. VIII. – 1999. – С. 46-49.

¹⁹ Міхеєва О.К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1921-1928): Автореф... канд. іст. наук. – Донецьк, 1999; Історія донецької міліції. – Донецьк, 2000.

²⁰ Капустян Г.Т. Українське село в умовах радянського політичного режиму 1920-х років: Автореф. дис. д.і.н. – Кременчук, 2004.

²¹ Малик Я.Й. Впровадження радянського режиму в українському селі (1919-1920). – Львів, 1996; Малик Я.Й., Береза О.І. Запровадження радянського режиму в українському селі (1917-1920 рр.). – Львів, 2001.

²² Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. – 2-ге вид. – К., 2000; Корновенко С.В., Морозов А.Г. Трансформація податкової політики радянської влади в українському селі на початку НЕПу // Український селянин: Праці Науково-дослідного інституту селянства. – 2001. – Вип. 3. – С. 228-230.

²³ Прокопенко І.П. Сільськогосподарська кооперація у суспільно-політичному житті України (1880- початок 30-х років ХХ століття): Автореф. дис. к.і.н. – К., 1992, Морозов А.Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу: Автореф. дис. д.і.н. – К., 1994, Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929): Автореф. дис. д.і.н. – К., 1995.

²⁴ Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929). – К., 1995.

²⁵ Іваненко В.В., Голуб А.І., Удод О.А. Очищення правдою: (Відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ сторіччя). – К., 1997.

²⁶ Дорошко М.С. Становлення сільської номенклатури в УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.) // Сутність і особливості нової економічної політики (1921-1928 рр.). – К., 2000. – С.58-68.

²⁷ Капустян Г.Т. Селянство і місцева влада України в 20-і роки ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. VIII. – 1999. – С. 60-67; Лавренко Н.Н. Отношение крестьянства к политике большевиков на селе в начале 20-х годов (по материалам Донецкой области) // Матеріали доповідей вузівської наукової конференції професорсько-викладацького складу за підсумками науково-дослідницької роботи: Історичні науки. Політологія. – Кн. 1. – Донецьк, 1997. – С.108-110; Його ж. Вибори місцевих органів влади на селі у 1920-ті роки // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного ун-ту. – Вип. VIII. – 1999. – С.78-82; Лазуренко В.М. Особливості участі заможного селянства України у виборчому процесі у 1921-1923 роках // Український селянин: Праці науково-дослідного інституту селянства. – 2001. – Вип. 3. – С. 236-239.

²⁸ Шаталіна Є.П. Про концептуальні засади колгоспної системи. / Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.). – К., 2000; Кульчицкий С.В., Шаталіна Е.П. Коллективизация сельского хозяйства и голод в 1932-1933 гг. // Нові сторінки в історії Донбасу: Ст. Кн.2. – Донецьк, 1992. – С.23-51.

²⁹ Шарпатий В. Товариства взаємодопомоги в УСРР 1920- першої третини 1930-х років: організаційні форми та соціальні функції // Пам'ять століть. – 2004. - №6.

³⁰ Смирнов В.М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики. – Харків, 2002.

³¹ Рибак І.В. Селянська взаємодопомога в Україні (1921-1932). – К., 1999.

³² Корновенко С.В., Лазуренко В.М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період Непу. – Черкаси, 2004; Новохатько Л.М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1999.

³³ Олійник М.М. Утворення і діяльність профспілок на приватних підприємствах України в період їх становлення і ліквідації. – Автореф. дис....к.і.н. – Дніпропетровськ, 1997.

³⁴ 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні. Матеріали наукової конференції „Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії та сучасності”, присвяченої 90-річчю виникнення масового профспілкового руху в Україні. К. 1996.

³⁵ Бондарчук П. Українізація і профспілки УРСР у 20-ті роки. // Історія України. – 1999. – № 21 – 24. – С. 4 – 5; Бондарчук П. Українізація робітничого класу (20-ті рр. ХХ ст.). // Історія України. – 1998. - № 25 – 28. – С 4.

³⁶ Виговський М. Боротьбисти в освітніх установах УРСР у 1920-х роках: “советизація” номенклатури. // Пам'ять століть. – 2004. - № 6. – С. 40 – 52.

Шарпатий В. Товариства взаємодопомоги в УСРР 1920 – першої третини 1930-х

років: організаційні форми та соціальні функції. // Пам'ять століть. – 2004. - № 6. – С. 53 – 61.

³⁷ Морозов А.Г. Публікації 1920-х років як джерело вивчення кооперативної системи кредитування сільського господарства. // Український селянин. – 2003. – Випуск 7. – С. 115 – 119.

³⁸ Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001.

³⁹ Ніколаюк Т. Позаекономічні стимули мотивації праці робітників України в 1929–1933 рр. // Український історичний журнал. – 1999. - № 4. – С. 51 – 53; Ніколаюк Т. Використання владою преси, радіомовлення, літератури та мистецтва для стимулювання праці українських трудящих (30-ті рр. ХХст.) // Мультиверсум: Філософський альманах: Збірник наукових праць. – К., 2000. – Випуск 18. – С. 47 – 56.

⁴⁰ Шарпатий В. Товариства взаємодопомоги в УСРР 1920 – першої третини 1930-х років: організаційні форми та соціальні функції. // Пам'ять століть. – 2004. - № 6. – С. 53 – 61.

⁴¹ Шаповал Ю.І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 560 с.

⁴² Бондарчук П. Українізація робітничого класу (20-ті рр. ХХ ст.). // Історія України. – 1998. - № 25 – 28. – С 4.

⁴³ Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920-1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції. – К.: Генеза, 2005

⁴⁴ Ніколаюк Т. Позаекономічні стимули мотивації праці робітників України в 1929–1933 рр. // Український історичний журнал. – 1999. - № 4. – С. 51 – 53.

⁴⁵ Ніколаюк Т. Використання владою преси, радіомовлення, літератури та мистецтва для стимулювання праці українських трудящих (30-ті рр. ХХст.) // Мультиверсум: Філософський альманах: Збірник наукових праць. – К., 2000. – Випуск 18. – С. 47 – 56.

⁴⁶ Головенько В. А., Корнієвський О.А. Український молодіжний рух: історія і сьогодення. – К.: Наукова думка, 1994. – 111 с.

Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. К. 2003.

⁴⁷ Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз основних періодів. – К.: Вид. А.Л.Д., 1997. – 160 с.

⁴⁸ Молоткіна В.К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах непу (1921-1929). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Переяслав-Хмельницький, 2005.

⁴⁹ Неженцев Ю. Громадські організації інтелігенції 20-30-х років: трагедія долі. // Рідна школа. – 1991. - № 11. - С. 36 - 40.

⁵⁰ Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. К. 2003.

⁵¹ Філіпенко Т.М. Профспілки та страйки робітників промислових підприємств Донбасу першої половини 20-х років. // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні. К. 1996; Никольский В.Н., Изюмов В.И. НЕП в Донбассе: историческое исследование. – Донецк, 1992.

⁵² Кульчицький С.В. Реорганізація профспілок УСРР.// 90 років виникнення профспілкового руху в Україні. К. 1996; його ж – Комунізм в Україні. Перше десятиріччя. 1919-1928; Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). К. 1999.

⁵³ Мовчан О.М. Українські профспілки і радянська держава в 20-ті роки. К. 1999; її ж - Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті рр.). К. 2004; Страйковий рух у радянській Україні в 20-ті рр. // Український історичний журнал. 1998, №6; Функції радянських профспілок. 1921-1941 рр.// Вісник академії праці і соціальних відносин України. К. 2000., №6; Профспілкове будівництво. 1920-1929 рр.// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К. 2001. Вип.6; Підкорення українських профспілок тоталітарною державою. // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів. 1993 та інші.

⁵⁴ Мовчан О.М., Балан Д.М., Двірна К.П. та інші. Нариси історії професійних спілок України. К. 2002.

⁵⁵ Мовчан О.М. В умовах політики воєнного комунізму та непу. 1920-1928 рр.; Балан Д.М. У роки „великого перелому”. (1929-1941 рр.).

⁵⁶ Пащенко В.О. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х років / АН України та ін. – К., 1994.

⁵⁷ Пащенко В.О. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х років / АН України та ін. – К., 1994. – С. 179–225.

⁵⁸ Пащенко В.О. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х років / АН України та ін. – К., 1994. – С. 190.

⁵⁹ Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917 – 1930-ті роки. – Полтава, 2004.

⁶⁰ Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917 – 1930-ті роки. – Полтава, 2004. – С. 225.

⁶¹ Силантьев В.И. Большевики и Православная Церковь на Украине в 20-е годы. – Харьков, 1998. – 232 с.

⁶² Славута Г. Запровадження антирелігійного виховання в навчальних закладах України у 20-ті – 30-ті рр. // Релігійна освіта в Україні (перша пол. ХХ ст.): Збірка наукових праць / В.О. Пащенко (відп. наук. ред.) – Полтава, 1997. – С. 42–67, Славута Г. Антирелігійна політика радянської держави в галузі народної освіти у 20 – 30-ті роки // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1998. – № 1–2. – С. 244–252.

⁶³ Євсєєва Т.М. “Безбожна п’ятирічка”. Діяльність Спілки воєвничих безвірників / Голод 1932 – 1933 років в Україні: причини та наслідки. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 656–675.

⁶⁴ Рубльова Н.С. Політика радянської влади щодо Римо-католицької церкви в Україні, 20 – 30-ті роки ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – С.115.